

★

UN DOCUMENT ETNOGRAFIC FOARTE RAR — TABLETA APOTROPAICĂ DIN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN VÎLCEA

★

In colecția secției de istorie se găsește de mai mulți ani o tabletă de lemn pictată (imagină și text care continuă pe verso), ce constituie o adevarată raritate în categoria icoanelor profilactice (col. Icoane, nr. 26, fost 90). Înaintea textului a cărei transcriere o oferim în anexă, în registrul superior pe prima față, este pictată imaginea combaterii demonului succub Avestița prin intervenția reunită a arhanghelului Mihail și a doi sfinti, socrătii protectori ai pruncilor și lehuzelor : Sisoie și Stelian (fig. 1).

Textul care însoțește imaginea este cunoscut și sub numele de „carte de Samcă”¹. Majoritatea referințelor la acest text le găsim la Nicolae Cartojan², după care ar exista două tipuri : unul lung cuprins în „minunile sfintului Sisoie” și unul scurt, care apare în apocifa „Visul Maicil Domnului”. Tipul lung prezintă la rindul său două variante : una veche în care sf. Sisinie luptă împotriva demonului ce răpise copilul sorei sale, Melitina, și una nouă care relatează lupta între arhanghelul Mihail și Avestiția, la care asistă sf. Sisoie. La această din urmă variantă B. P. Hasdeu a găsit o subvariantă în care Sisoie este înlocuit de sf. Iosif. Tipul scurt are la rindul său o variantă care cuprinde în rezumat zapisul Avestiței³.

Textul din colecția Muzeului Județean Vilcea se poate încadra în tipul lung, varianta nouă.

1. Cartea de Samcă putea fi scrisă numai de moșnegi, cf., A. Fochi, *Datini și cerasuri la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, 1976 și N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1970, p. 184—194. Ea putea fi înlocuită cu amuleta continând legenda, care se poartă la gât sau se pune sub pernă.

2. N. Cartojan, op. cit., p. 193 ; Gaster, *Cronica românească*, 1893 ; S. Fl. Marian, *Năsterea la români* 1892 ; Th. Pamfilie, *Mitologia poporului român*, vol. 1, Dușmani și prieteni ai omului, București, 1910.

3. Variantele din 1766 (ms. 473) ; ms. 1143 din 1834 ; ms. 1194 din sec. XIX ; ms. 1215 din sec. XIX și ms. 1584 ; cuprind legenda sf. Sisoie. Motiva e cuprinsă în variantele din prima jumătate a sec. XVIII (ms. 274) ; ms. 1151 din 1777 ; ms. 1194 din 1810, care cuprind și legenda „Legenda sf. Iosif” a fost publicată de Hașdeu, *Cărțile populare ale românilor în secolul XVI*, București, 1879, p. 717. Zapisul a fost găsit de Th. Bălășel la Bogdănești, Vilcea, 1832, cf. *Vechi texte bogomilice găsite în Oltenia*, Arhivele Olteniei, 1933, XII, p. 36—46.

Fig. 1

Fig. 2

Imaginea întărind acțiunea magică a textului este mai rară. La noi cea mai veche imagine cunoscută se află în caileul de modele al dascălului Radu zugravul din Tîrgoviște⁴.

Investigațiile întreprinse în ultimii ani ne-au permis descoperirea a alte două asemenea tablete: una datând din 1885, aflată la Câlinești, județul Argeș și alta din 1939, în același județ, la Costești (fig. 2).

Demonul este înfățișat în două feluri: tipul antropomorf, succub, cu exagerarea atributelor feminine, cu păr lung și despletit⁵ și tipul theriomorf, succub, ursod⁶.

Prin contaminare cu o variantă neogrecă, pe tabletă vilceană și pe cea de la Câlinești apare și sf. Stelian, considerat și el a fi apărătorul pruncilor⁷.

4. Ms. 5307 f. 20 v. — Arhanghelul Mihail, Avrăști, Sisoie; descrisă de Hădeu în Revista pentru istorie, arheologie și filologie, 1884, p. 339.

5. Tableta de la Muzeul Județean Vilcea, Costești — Argeș, publicația lui Hădeu din „Curiozitatea românească”, vol. II, p. 284—291, ms. 5307, f. 20 v. Apăr și în pictura murală, Tîrșești, Vilcea pe stilul său din pridvorul bisericii.

6. Tableta de la Muzeul Județean Argeș, 1939 și D. Lupascu, Medicina băbelor, Adunare de deosebite rețete de doctoři și vrăjitorii băbești, 1890, „o Samcă cu patru picioare cu piele de urs îmbrăcată”.

7. Sf. Stelian apare mai des în iconice; cu un copil înfățișat în brațe. În pictura murală în pronaosul bisericii Voicesti, Văleni — Vilcea, 1838, este ilustrată rugăciunea lebuzelor către Sf. Stelian pentru copiii mici.

Pentru a găsi originea acestui tip de amuletă cu virtuți apotropaice sătem nevoiți să coborim adinc în antichitate. Gallu, demonul panteră care fură copii mici în vechiul Babilon devine Gyllu, sau Gello, fantoma unei fete moarte prematură care, credeau grecii din insule, sperie și omoară pruncii.⁸ Lilla, Lilith, demonul șarpe, succub, era și el în credințele popoarelor semite răpitor de copii⁹. Ea își are originea în divinitatea pre-greacă de tip coincidentia oppositorum, Eileithyia¹⁰, socotită ca și Artemis¹¹ (ipostază greacă a pre-elenicei Potnia theron — „Stăpîna animalelor”) cu care se confundă pînă la urmă, protectoare a lehuzelor și nou născuților.

Se poate presupune pentru tipul ursoid o posibilă origine tracică și, foarte probabil, o sursă sudică pentru tipul antropomorf, care apare în majoritatea cazurilor.

Și mai numeroși sunt cei invocați împotriva demonului. În antichitate credința cea mai răspîndită era că demonii aducători de boală sunt în puterea lui Solomon¹². Uneori el este ajutat de Ingerii Araaf¹³ (Rafail al creștinilor) înlocuit mai tîrziu de arhistrategul arhanghel Mihail¹⁴.

Moda iraniană a eroului ecvestru, luptător contra demonilor, se contamnează cu tradiția greacă veche despre Perseu¹⁵, ducind în primele secole ale erei noastre la apariția unor sfinti militari ecveștri, persecutori ai demonilor : Thaumasius¹⁶ sau Sisinie¹⁷, martirizat sub Liciniu.

Un alt Sisinie era socotit a fi continuatorul lui Manes, în erexia manicheistă și un altul era confundat de bogomili cu sfîntul Sisinie apărător de demoni. Prin contaminare cu acesta din urmă, Sisoie cel Mare, pustnicul (despre a cărui rugăciune mineul din 6 iulie spune că „era puternică spre gonirea dracilor“) ajunge a juca rolul lui Sisinie din varianta veche a textului — desculpec.

8. La Safo (sec. VII—VI I.e.n.) apare „Gheliou Pajdophillotera” ; Πάδαιον σας Cirne cordibeli... a biserici ortodoxe, tradusă din greacă în românește de mitropolitul Veniamin, Neamț, 1844, f. 168. „se cuvîne a ne caterisi și preoții acel ce cetește la bolnavi hîrtia ce se numește a Ghelei, precum în limba noastră sămcă”.

9. În Isaia (10, 30) este duhul nopții, creată odată cu Adam ca să omore copiii nou născuți.

10. Eleityia era zeita nasterilor în vechiul greci. Ea era ajutoarea Artemidel, Diodor din Sicilia, Biblioteca istorică, București, 1961, carte V, LXXII, p. 5. Despre divinitățile de tip coincidentia oppositorum pe larg la Mircea Eliade, Mînal reinfățării, București, 1933, p. 57—66.

11. Despre Artemis, Diodor din Sicilia, op. cit. carte V, LXXIII, p. 4 și Horațiu, Înnarile închinării Dianei. Ea asimilează atributele zeiței Mamă, care guvernează sacrătatea vieții sălbaticie și care cunoaște fertilitatea și maternitatea.

12. Pseudo Pliniu III, 15 și Flavius Josephus, Judecători, VIII, 2; A. Gorovici, Desculpecile românilor, București, 1931, p. 173.

13. Medalile din Cyzic, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris, 1907, vol. 1, 2.

14. Amuletă mixtă cu Araaf și cel trei ingeri. Legenda despre Lilith și cel trei ingeri, Gaster, Anuarul israeliilor, IV, p. 73—79.

15. Amuletă cu cavaler călare și demon femelă (Cartagina), amuletă cu capul meduzel, gema cu Perseu, „Antique intaglios in Hermitage collection”, Aurora publishers, Leningrad, 1970, cat. 143.

16. Sf. martir Thaumasius în Cartea apărării, ed. Gollanez, London, 1912.

17. Medalii-amulete cu Sisinie; Sisinie și Alabasdra, frescă la Baout, Egipt, capela XVII, peretele de vest. În stînga sus, apare filica Alabastriei, femeie șarpe cu aripi, DAC, II, 1.

B. P. Hașdeu a fost cel care postulind originea bogomilă¹⁸ a acestui gen de amuletă — descintec, a subliniat opoziția ortodoxiei față de ele. În ciuda interdicțiilor, întrebuințarea talismanelor și amuletelor era o datină permisă și chiar aprobată de biserică¹⁹.

O vastă anchetă etnografică, permitând o cartare iconografică și o repertoriere a picturilor ar pune mai bine în lumină originea și circulația tabletelor profilactice și în țara noastră. Considerăm că ele sunt deosebit de interesante pentru studierea vechiului fond spiritual, considerat de multe ori în virtutea aparenței lui structuri creștine, care ne relevă însă impulsuri și un utilaj mental, care sunt arhaice.

ANEXA I

Rugăciune sf. Sisoe pentru copii ce(i) mici în numili tatălui și a fiului și a sf. Du(h). Sf. Sisoe poartăndu-să din muntii Ilionului Itipină pî Aviștița aripa Satani cărula era părul lung plină în călcii și ochi de foc; din gura (Iesa) văpula focu și căutătura ei era sălbatică și trupul ei era străbată și mîrsul schimonosit și o itipină pri la arhanghel Mihail voievodul igerilor și zis: „stă satano cu frica lui dumnezeu” iar e stătu și groznic să ută asupra igerului și zise igeru „Satano, du(h) niciur spune mie di unde vîl și unde mergi și cum-ți este numili tău?”; iară ea zisă: „eu sănt Aviștița, aripa (?) și mă duc că am auzit di o ficoloră Maria, fată lu Ioachim și Ana, precesta; au vestit-o arhanghelul Gavril pri toate cătăile că va să nasca dintrinse pre Iisus Năzărinanu ipărat a totă lumia și mirg cu ali mili mari mestüşuguri diavolești văzute și nivăzute ca să smintescă pri la priu(m) am zmintit și până în zică di astăzi pri alte ficolori cu ali mili mari mestüşuguri diavolești”; arhangel (?) Mihail o pris s-o hooiu di părul capului o băti fără milostiviri cu bici di foc și zisă arhanghelilu: „spuni acum Satano, du(h) niciur și ci chip ti faci tu di ltri și casili omnilor și li omori copii i somn Isă cu ali tăli mestüşuguri văzuti și nivăzuti” iară de multă durere și ustrime striga ca să o lasc și ieeta igeru din bătăi...” „eu mă fac cind egar, fizică, muscă ni obră cu în toți nălucirile diavolești văzuti și nivăzute și mă duc di zmintese fintăli și strămut fintăli și omor copii i somn și smintese pri maicii lor cind sănt igricate cu dinșali și mai tare mă apropii di cari este firmicători și di cari dă cu stiapa și di cari dă cu ciardă și di cari dă cu sită și di cari nu tîn cu bărbatul i driptate și di cari este igricată și să bată pisic tot trupu di aciasta ma(j) trai mă apropii dict di alti fimei; eu am 19 numi dinti Avestita, aripa satanii, 2 Nataria, 3 Somlia, 4 Cadara, 5 Muha, 6 Aviduha, 7 Comana, 8 Tiba, 9 Puha, 10 Grapa, 11 Ziua, 12 Chirvăta, 13 Ihivara, 14 Paha, 15 Slina, 16 Baza, 17 Glipna, 18 Gaia, 19 Maha; aciști numi ali mili merg și smintesc finilli și li omor copii i somn: și tădau muncitoriuile, cari mă muncesc primind zapisul meu scrisă; eu colo nu mă pocă propriaște mili di loc și nici o treabă n-am cu aci casă nici cu toți alii lui” și zică igeru: „iata că-t poroncise satanos(d) ti lig ca numili lui dumnezeu să nu-ți propui di rubi și rubili lui dumnezeu Cătrina, Ghiorghie, nici di casa lor și nici di copii lor, nici di vitilli lor să di toți cătă sănt ai lor i vezi veci lor amăni”.

1875, mai 15

18. Hașdeu, op. cit., p. 717 și *Sbornicul rusesc*, Moscova, 1644, indice de scrieri eretice: „sunt fabule ale blestematului Ieremia, popa bulgăresc”.

19. Fochi, op. cit., Informație din Blinzi, Corod, Tecuci, 1896. „Preotii scriau cartea de Samoil și desenau în ea chipul dracului”; Pamfile, op. cit., vol. I, p. 237—243, transcrie versiunea popel Sandu din Vîsăreni, Arges. Cf. A. Gorovei, op. cit., p. 16. Tradiția arată că și Vasile cel Mare ar fi redactat blesteme pentru alungarea dracilor.

UN DOCUMENT ETHNOGRAPHIQUE RARISSIME — LA TABLETTE
APOTHROPAÏQUE DE LA COLLECTION DU MUSÉE
DU DÉPARTEMENT VÎLCEA

RÉSUMÉ

Le présent article essaye la reconsideration d'un fond spirituel archaïque à propos des rités liés de la naissance et de la protection des nouveaux-nés contre l'action maléfique d'un démon succube Avestița, par l'analyse d'une icône prophylactique appartenant au Musée de Rimnicu-Vîlcea.

Associant le texte de l'exorcisme à l'image, cette amulette s'avère être une rareté ethnographique.